

Уладзіслава Кабушка

ДА ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ МЯНУШАК: СТАН, КІРУНКІ, ПЕРСПЕКТЫВЫ

Анамастычная лексіка беларускай мовы пачала актыўна даследавацца ў апошнія 40 гадоў. Агульны агляд развіцця антрапанімікі і тапанімікі Беларусі ад 30–40-х гадоў XIX ст. да нашых дзён уключна зроблены М. Бірылам і В. Лемцогавай, а таксама Г. Мезенка ў дапаможніку “Беларуская анамастыка” і аглядным артыкуле “Сучасная беларуская анамастыка”, дзе падаецца апісанне асноўных кірункаў вывучэння анамастычных адзінак. За ўказаны перыяд, па падліках гэтых спецыялістаў, апублікавана больш за чатырыста прац па анамастыцы. Умоўна яны дзеліцца на чатыры групы: 1) даследаванні асобных галін анамастыкі: тапанімікі, антрапанімікі, заанімікі, фітанімікі, эрганімікі, этнанімікі; 2) даследаванні адтапанімічнай лексікі; 3) даследаванні анамастычнай лексікаграфіі; 4) працы вучэбна-метадычнага характару [1, с. 12].

Анамастычная прастора займае даволі значнае месца і ў агульнай сістэме моўнай карціны свету і ў асабістых уяўленнях пра склад і функцыянаванне навакольнага асяроддзя, якія ўвасабляюцца ў лексічных адзінках і месцяца ва ўнутраных структурах чалавечага мыслення. Анамастычная сістэма на самай справе дастаткова складаны механізм, які ўключае семантычна і функцыянальна розныя адзінкі, бо ўласныя імёны называюць шырокае кола разнастайных суб’ектаў, аб’ектаў, паняццяў. Бясспрэчным жа з’яўляецца той факт, што асноўнае месца ў складзе любога анамастычнага інструментарыя па праву належыць антрапонімам [6, с. 345]. І гэта зразумела, бо любы прадмет ці з’яву ўласным імёнам надзяляе менавіта чалавек. Ён адзначае прыкметы, якія вылучаюць адзін прадмет з ліку падобных, складае нейкае агульнае ўяўленне пра яго і надае імя. Менавіта ён садзейнічае таму, каб імя ўвайшло ў агульную анамастычную сістэму і стала выконваць уласціваю яму ролю.

Анамастыка больш, чым іншыя раздзелы мовазнаўства, звязана з другімі навукамі, бо ўласнае імя можа быць аб’ектам вывучэння і гісторыі, і геаграфіі, і астраноміі, і батанікі, і літаратуры. Таму даследчыкі анамастычнай лексікі павінны добра валодаць не толькі прыёмамі лінгвістычнага аналізу слова, але і дастаткова глыбока ведаць гісторыю свайго і суседніх народаў, асабліва роднасных, напрыклад, рускага, украінскага, польскага, быць дасведчанымі ў праблемах мастацкай літаратуры, мець ґрунтоўнае ўяўленне пра геаграфію ўласных імёнаў, іх бытаванне і пашырэнне ў прасторы і часе [4, с. 25].

Антрапаніміка ўключае разнастайныя тыпы адзінак, сярод якіх – і асабовыя імёны, і імёны па бацьку, і прозвішчы, і мянушкі, і сакральныя (тайныя) імёны, і псеўданімы, і патронімы [3, с. 136]. І гэта яшчэ не ўсе антрапанімныя тыпы і варыянты, якія выкарыстоўваюцца з мэтай наймення чалавека.

Ва ўсе часы, як сведчаць матэрыялы даследаванняў, у беларусаў шырока ўжываліся мянушкі (пераходная моўная характарыстычная адзінка паміж уласным імем і прозвішчам). Каб зразумець сутнасць мянушкі ў яе народным разуменні, на нашу думку, варта прывесці разважанні пісьменніка Уладзіміра Ліпскага, які ад імя аўцокоўцаў падрабязна расказвае пра прыроду мянушак-дражнілак, што сустракаюцца на кожным кроку: “У Аўцоках, Малых і Вялікіх, кожны мае сваю клічку, дражнілку. Па сапраўдным прозвішчы могуць хату не паказаць. А назавеш мянушку, кожны ведае” [10, с. 53].

Мянушка належыць да самых старажытных антрапанімічных найменняў. Неабходна адзначыць, што большая частка нашых дахрысціянскіх імёнаў уяўляла словы-мянушкі, утвораныя на базе апелятыўнай лексікі: такія словы ў той час, акрамя намінацыйнай, выконвалі прафілактычна-пажадальную функцыю. Яны на думку М. Бірылы, служылі не толькі для абазначэння асобы і вылучэння яе з ліку іншых, а і павінны былі яшчэ абараняць носьбіта імёні ад “злых сіл”, садзейнічаць, дапамагаць яму на ўсіх этапах жыцця [2, с. 158]. Лічыцца, што ў наш час мянушкі ўжываюцца ў асноўным у народна-дыялектнай мове, пераважна ў сялянскім асяроддзі. Наш жа матэрыял сведчыць, што сфера іх выкарыстання значна шырэйшая: яны ўласцівы маўленню ўсіх сацыяльных груп насельніцтва, а ў мове моладзі мянушкі – спецыфічны стылістычны сродак характарыстыкі, адзін з кампанентаў стварэння гумару, іроніі або сарказму [9, с. 87]. Як правіла, амаль усе мянушкі канатацыйна насячаны. Сярод лінгвістаў усталявалася нават думка, што мянушкі набывалі папулярнасць у асноўным у тых народаў, у якіх наяўная сістэма ўласных асабовых імёнаў была запазычана з іншых моў, а простыя людзі не разумелі іх апелятыўнага (першаснага) значэння, напрыклад, запазычанага грэчаскага або лацінскага імені. У сувязі з гэтым слушна з’яўляецца думка У. Івашкі, які лічыць мянушкі характэрным элементам язычніцкай сістэмы імёнаў з апелятыўна значнымі асновамі. Аб гэтым, на яго думку, часткова сведчаць як ужыванне станоўчых мянушак, так і тое, што з цягам часу колькасць іх паступова змяншаецца. З другога боку, сістэма мянушак пашырана таксама ў тых народаў, дзе колькасць імёнаў, што цяпер выкарыстоўваюцца, на нейкім этапе была часткова абмежаваная. Як доказ, У. Івашка спасылкаецца на тое, што ў рускіх людзей доўгі час пасля прыняцця хрысціянства, апрача кананічнага, царкоўнага імя, амаль кожны чалавек меў яшчэ язычніцкае,

якое паступова саступала месца праваслаўнаму. Так было і ў арабскіх народаў пасля мусульманізацыі [1, с. 34].

У мастацкай літаратуры для характарыстыкі літаратурных персанажаў пісьменнікі нярэдка выкарыстоўваюць мянушкі. Сутнасць такіх анамастычных адзінак у канве твораў асабліва відавочная: яны ўтвараюцца на базе агульнавядомых апелятываў з матывавана азначанай лексіка-семантычнай характарыстыкай ці ад звычайных прозвішчаў і асабовых уласных імёнаў, адпаведным чынам тлумачацца мастакамі слова і выкарыстоўваюцца як дзейсны характаралагічны сродак пры апісанні персанажа. Улічваючы тое, што мянушка па сваёй сутнасці з'яўляецца другім імем чалавека, якое найчасцей надаецца асобе жартам, у насмешку або для канспірацыі, пісьменнікі такім найменням адводзяць адметную ролю, асабліва ў сатырычных творах. Прырода беларускіх мянушак даследавана яшчэ недастаткова, хоць паходжанне, семантыка, словаўтварэнне, асаблівасці іх выкарыстання ў вуснай і пісьмовай мовах прэцягваюць увагу многіх [5, с. 4]. Цікавае да станаўлення і развіцця гэтых найменняў выклікана яшчэ і тым, што значная частка беларускіх прозвішчаў – гэта былыя мянушкі (па некаторых падліках, такія прозвішчы складаюць каля 40%). У беларускім мовазнаўстве гэтай праблеме прысвечаны публікацыі М. Бірылы, Г. Мезенка, У. Івашкі, А. Грынавецкене, У. Бобрыка і інш. На жаль, вельмі мала даследаваны асаблівасці мянушак у маўленні моладзі.

У навуцы пра імёны і прозвішчы засведчаны прыклады, калі некаторыя канкрэтныя гістарычныя асобы ў нашай свядомасці замацаваліся не са сваім афіцыйным прозвішчам ці імем, а з мянушкай-прозвішчам, а сапраўднае прозвішча ўвогуле можа быць невядомым. Так, многія казкі беларусаў-палешухаў фалькларыст і этнограф А. Сержпутоўскі запісаў ад рознабаковага тэлевітага і самабытнага казачніка Рэдкага з вёскі Вялікі Рожан. Ад А. Сержпутоўскага да нас дайшлі надзвычай скупыя звесткі пра гэтага разумнага, багатага на палёт фантазіі, але зусім непісьменнага чалавека, які пражыў, між іншым, 125 гадоў, нікуды не выязджаючы са свайго Рожана. На жаль, пакуль ні мы, ні нават даследчыкі яго багатай спадчыны не ведаем сапраўднага імя і прозвішча ўнікальнага казачніка, бо Рэдкі, як устанавіў У. Калеснік, – гэта мянушка, з якой, мабыць, ці не назаўсёды ён застанецца ў беларускай фалькларыстыцы.

У асяроддзі творчай інтэлігенцыі, ваенных, гаспадарнікаў, студэнтаў нярэдка першую асобу ў калектыве, дзяржаўнай установе ў неафіцыйных размовах-гутарках называюць таксама свосааблівай мянушкай, замяняючы ёю афіцыйнае імя і прозвішча: *Першы, Бацька, Дзед, Галава, Вярхоўны* і інш. Часам такія замены гучаць нечакана арыгінальна, часам іранічна-здэкліва, выяўляючы характэрныя рысы такога кіраўніка, асобы. Універсальнасць іх у тым, што яны не толькі канкрэтна называюць асобу, але і трапна характарызуюць яе па нейкай адметнай асаблівасці. Мянушкі ў

наш час, як і раней, маюць таксама прадстаўнікі злачыннага свету, пра які апошнім часам пачынаюць гаварыць адкрыта, раскрываючы такім чынам некалі засакрэчаны кодэкс так званага “зладзейскага гонару”. Даследчыкі, сістэматызуючы мянушкі, падкрэсліваюць, што спецыфічнасць ужывання вулічных мянушак у параўнанні з літаратурнай мовай заключаецца ў тым, што ў народна-гутарковай мове яны выкарыстоўваюцца без удакладненняў і не спалучаюцца з тымі імёнамі, якія замяняюць [7, с. 25].

Прывядзём некалькі характэрных, але не бяспрэчных прымет мянушак, адзначаных даследчыкамі: мянушка – гэта не сапраўднае імя, а дадатковы сродак ідэнтыфікацыі чалавека ў пэўным соцыюме; мянушка – гэта не сам прадмет-аб’ект, а толькі сказанае аб ім; трапнасць – адна з істотных прымет мянушкі, якая падкрэсліваецца пры апісанні актаў яе ўзнікнення і функцыявання (як правіла, у мянушцы прысутнічае дасціпны народны гумар); творца мянушкі – старонні назіральнік (прычынай узнікнення мянушкі часта з’яўляецца нейкі выпадак, здарэнне); мянушка – вербальная метка чалавека (у адрозненне ад уласнага імя мянушка не даецца (прэзентуецца), а выпадкова “прыстае”, “прыліпае”, “прыклеіваецца” як індывідуальная этыкетка (метка) на рэч). У мянушцы заўважаецца тое, чым прырода пазначыла чалавека; ужываючы мянушкі, людзі, як правіла, пераступаюць маральныя нормы; мянушка з’яўляецца антыподам званню. Можна сказаць, што мянушка – гэта званне наадварт, якое прывойваецца індывіду ў соцыюме за пэўныя “заслугі” і “подзвігі”; па сутнасці ў аснове мянушкі ляжыць мімізіс – сацыяльнае перайманне. Аднак мімізіс праяўляецца ў сваёй антыподнасці – не перайманні, а перайначванні (перадражчэнні і г. д.). Ва ўтварэнні сучасных мянушак шырока прадстаўлены прыём абазначэння індывіда праз разнастайныя аб’екты, часцей за ўсё антыподы чалавека – звяроў ці неадушаўленыя прадметы і інш. [8, с. 23].

Літаратура

1. Артёмов, А. Ф. Значение фразеологических единиц и их прагматический потенциал : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / А. Ф. Артёмов. – СПб., 1991. – 34 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія : уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
3. Бірыла, М. В. Усходнеславянскія антрапонімы з адмоўем не- тыпу Невер, Неждан, Недбай, Недомолва / М. В. Бірыла // Беларуская анамастыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – С. 128–159.
4. Бобрык, У. А. Мянушкі Тураўшчыны / У. А. Бобрык // Проблемы української діалектології на сучасному етапі, IV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1990. – С. 25–26.
5. Бут-Гусаім, С. Ф. Мянушка як сродак аб’ектывуючага адчужэння суб’екта ў беларускай мове / С. Ф. Бут-Гусаім // Славянские языки : системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : Материалы междунар. науч.-метод. конф., г. Брест, 17–18 нояб. 2005 г. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол. Е. И. Абрамова [и др.]. – Брест : БрГУ, 2006. – С. 3–6.
6. Даль, В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия / В. И. Даль. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 736 с.

7. Кабушка, У. У. Мянуска як сродак выражэння эмацыянальна-экспрэсіўнай ацэнкі ў маўленні моладзі / У. У. Кабушка // Гістарычнае мовазнаўства ў кантэксце між-дyscyплінарных даследаванняў : зборнік артыкулаў Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 25–26 кастрычніка 2017 г.). – Мінск : Права і эканоміка, 2017. – С. 89–92.

8. Ляшкевіч, В. М. Імя-мянуска як крыніца экстралінгвістычнай інфармацыі / В. М. Ляшкевіч // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта. – 2004. – № 3 (33). – С. 92–96.

9. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.

10. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / уклад.: І. Л. Капылюў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭн, 2016. – 968 с.

Алена Кавалёва

СЕМАНТЫЧНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ ЭРГОНІМАЎ МАЗЫРШЧЫНЫ

Уласныя імёны характарызуюць традыцыйны пэўнага этнасу, захоўваюць традыцыйны матэрыяльнай і духоўнай культуры. Развіццё грамадства спрыяе стварэнню новых анамастычных класаў, якія знаходзяцца на перыферыі анамастычнай прасторы. Эрганімічныя адзінкі з’яўляюцца такім пластом онімнай лексікі, які пастаянна і дынамічна развіваецца. Пад эргонімамі традыцыйна разумеюцца назва любога грамадскага аб’екта, установы, карпарацыі, прадпрыемства, грамадскага аб’яднання людзей [2, с. 151].

У сучасны час даследаванням эрганімічнай лексікі прысвечаны асобныя працы М. В. Гарбанеўскага, Т. М. Мезенка, А. В. Супяранскай, І. Л. Капылова, А. В. Ціханенка і інш. Эргонімы Усходняга Палесся патрабуюць іх неадкладнага апісання і вызначэння іх лінгвістычных мадэлей з улікам экстралінгвістычных фактараў. Такія адзінкі можна разглядаць як згорнуты тэкст, які па-рознаму і ў няпоўным аб’ёме “актуалізуецца ў розных моўных сітуацыях і складаецца з некалькіх логіка-інфармацыйных модулей” [1, с. 6].

Нацыянальна-культурная спецыфіка гэтых адзінак выражаецца моўнымі сродкамі і зафіксавана ў назвах унутрыградскіх аб’ектаў. Эргонімы выконваюць асноўныя функцыі, якія ўласцівы поміна прагрія: ідэнтыфікацыйна-дыферэнцыруючую, намінацыйную, дэнагатыўную, сігніфікацыйную, а таксама інфармацыйную, рэкламную, мемарыяльную і агітацыйную. Гэтыя онімы з’яўляюцца штучна створанымі імёнамі, яны характарызуюцца семантычнай празрыстасцю, пэўнымі матывацыйнымі сувязямі паміж апелятывам, ад якога ўтвораны эргонім, і аб’ектам. Асноўнымі спосабамі намінацыі такіх адзінак з’яўляецца трансанімізацыя і анімізацыя, якая ўключае асацыятыўна-вобразную намінацыю.

Матэрыялам даследавання выступілі назвы камерцыйных аб’ектаў горада Мазыра. У 15% даследуемых адзінак назва аб’екта з’яўляецца лексемай, якая дакладна ўказвае на напрамак дзейнасці аб’екта: онім *Могі-*